

СЕКЦІЯ 4 ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Акімов М.О.,

доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

До питання про історичні витoki командної відповідальності

Збройне протистояння за південному сході України, що триває вже понад три з половиною роки, обумовило істотні зміни у криміногенній ситуації в нашій державі. Одним із впливових факторів стало різке зростання кількості військових та – уперше в історії незалежної України – вчинення воєнних злочинів, передбачених розділами XIX та XX Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України відповідно.

І в тому, і в іншому випадках, окрім власне кримінально-правової оцінки діянь винних осіб, необхідно аналізувати дії (а надто бездіяльність) їх командирів. Не випадково відповідні положення Конституції, КК України та статутів докладно регламентують поняття наказу, ознаки його законності, а так само і відповідальність за невиконання законного, віддання та виконання незаконного, а також за відмову від виконання наказу.

Об'єктивна потреба в дисципліні, у виконанні наказів та в недопущенні військових і воєнних злочинів краще за все, на наш погляд, пояснюється історичними прикладами відповідальності – особистої (за власні дії) та командної (тобто відповідальності командирів за дії підлеглих).

У широкому розумінні командну відповідальність можна визначити як обов'язок командирів контролювати діяльність підлеглих та нести відповідальність як за неспроможність зробити це, так і за їх протиправні дії, причому і за національним законодавством, і за міжнародним правом. Іншими словами, відповідальними за воєнні злочини вважаються не тільки їх безпосередні виконавці, а й особи, які віддали відповідний наказ або не запобігли їх вчиненню (чи не зробили все належне, аби запобігти).

Але такий погляд на командну відповідальність існував не завжди. Навпаки, доволі довго вважалося, що у разі, коли протиправне діяння було наслідком виконання наказу вищого командира, його не слід розглядати як злочинне, оскільки виконання наказу – це обов'язок будь-якого підлеглих, і альтернативою цьому може бути лише покарання за невиконання (у воєнний час – здебільшого смертна кара). Щоправда, варто зауважити, що виключення з цього так само відомі ще з давніх-давен.

Сунь Цзи у «Мистецтві війни» (VI ст. до н.е.) вказував на обов'язок командувача не допускати під час воєнних дій вбивство військовополонених та розграбування трофейного майна.

У Давній Греції за часів Першого Афінського морського союзу (V ст. до н.е.) місця жертвоприношень богам вважались недоторканими під час воєнних дій, а знищення культових споруд розглядалось як тяжке порушення звичаїв ведення війни.

У Середньовіччя роль захисника населення від наслідків війн взяла на себе церква (хоча про виключно гуманні чи альтруїстичні міркування не йшлося – у першу чергу священники намагалися захистити себе та тих, від кого залежав їх статус). У 989 р. під головуванням герцога Гільома IV Аквітанського в абатстві Шарру відбувся собор католицьких ієрархів, що проголосив імунітет цивільного населення у період воєнних дій. Крім цього, уперше було встановлене покарання за порушення такого імунітету – особам, винним у грабежі селянських будинків та церков, угоні худоби, вбивствах та насильстві щодо людей, які не носять зброї, загрожувало відлучення від церкви.

У 1439 р. король Франції Карл VII видав ордонанс, згідно з яким кожен капітан та лейтенант відповідав за протиправну поведінку солдат своєї роти та зобов'язувався одразу після отримання скарги про порушення передати до суду згідно чинного закону. Якщо ж офіцер недбало ставився до цього (що дозволяло винному втекти або вчинити новий злочин) або приховував скоєне, то він ніс таку ж саму відповідальність і таке ж саме покарання, як і у випадку вчинення злочину ним особисто.

У 1474 р. лицар Петер фон Хагенбах, якого Карл Сміливий, герцог Бургундський, призначив комендантом міста Брейсах, потрапив у полон до військ Священної Римської імперії. Коли стало відомо про терор та убивства, що коїлися за часів правління фон Хагенбаха, Сигізмунда, ерцгерцога Австрійського, наказав замість звичайного суду скликати спеціальний трибунал із 28 суддів, які представляли всі держави та міста імперії, і розглянути у ньому справу фон Хагенбаха. Останній, захищаючись, заявив, що лише виконував накази Карла Сміливого. Тим не менше суд визнав Петера фон Хагенбаха винним у тому, що він потурав вчиненню діянь, які «як лицар мав обов'язок попередити», та засудив до позбавлення лицарського звання і смертної кари. Ця справа вважається першим в історії випадком практичної реалізації командної відповідальності (хоч на той час такого поняття ще і не існувало).

З появою національних держав можливості для переслідування винних осіб за міжнародні злочини зійшли нанівець. Навіть ті діяння, що зазвичай вважались злочинними в усьому світі (піратство, работоргівля та ін.), переслідувались і карались за законами окремих країн. Знадобився тривалий процес розбудови міжнародного права (починаючи від Вестфальської мирної угоди 1648 р., що поклала край Тридцятирічній війні), щоб засади командної відповідальності закріпили Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. За відсутності даного визначення у них все ж йшлося про обов'язок командувача нести відповідальність за діяння підлеглих та за те, щоб вони дотримувались законів та звичаїв війни.

У викладеному розумінні зазначені конвенції є основою сучасної доктрини командної відповідальності. Проте лише Перша світова війна з її руйнівними наслідками і відвертою зневагою усіх ворогуючих сторін до міжнародного права надала поштовх до перших спроб переслідування та покарання воєнних злочинів на міжнародному рівні.